

Kirjan viimeisessä osassa Seppälä kuvaa, mitä Turkkiin jääneille armenialaisille tapahtui. Polttopisteessä ovat erityisesti islamilais-tuneet armenialaiset, siis ne armenialaiset, jotka selviytyivät kansanmurhasta kääntymällä islamiin, ja heidän jälkeläisensä. Kyse oli useimmiten nuorista naisista ja tytöistä, jotka joutuivat muslimimiehen vaimoksi tai jalkavaimoksi. Nämä naiset yleensä vaikenivat armenialaisesta taustastaan; jotkut paljastivat salaisuuden vasta kuolinvuoteillaan. Vuonna 2004 turkkilainen toimittaja Fethiye Cetin julkaisi kirjan armenialaistaustaisesta isoäidistään, jonka jälkeen asiasta on keskusteltu avoimesti. Turkissa arvellaan olevan jopa kolme miljoonaa henkilöä, joilla on armenialaiset juuret.

Seppälä kuvaa osuvasti, miten näissä perheissä vallitsi vaikeneminen historiasta, kun taas naapurit, jotka olivat koko ajan tietoisia asiasta, pystyivät etenkin riitojen syntyessä hyödyntämään tietoa. 1950-luvulla kurdimies tappoi erään armenialaistaustaisen miehen sanoen: "Sinä olet armenialainen. Vaikka käännyt islamiin, sinun luusi ovat syntiset." (s. 326.) Vielä vuonna 2000, kun jo pitkään Yhdysvalloissa asuneet armenialaiset vierailivat Diy-
arbakin armenialaisella hautausmaalla, viereisen koulun oppilaat ryntäsivät ulos välitunnilla ja alkoivat huutaa heille: *Gavur!* Vääräuskoisia!

Vaienneita ääniä on mullistava lukukokemus. Ensimmäinen osa on kaunis rikkaan mutta kadonneen kulttuurin kuvaus, todellinen kunnianosoitus elämänmuodolle, jota ei enää ole. Toinen osa taas on peittelemätön inhimillisen julmuuden kuvaus. Jos ensimmäinen osa on kunnianosoitus, on toinen osa syytöskirje.

Kirjan viimeiset lauseet hehkuvat surua ja nostalgiaa:

Armenialaiset kylänraitit ovat vaienneet, katoilta ei enää kantaudu tanssin askeleita. Kyntö-

miesten kutsua ei kuulu. Surb Karapetin luostari on hiljaa, pyhiinvaeltajia ei enää tule. Seinät on revitty alas, kaiverrettujen kiviristien sirpaleita on vielä maassa hajallaan. Luostarin raunioille on asutettu uusia tulijoita, heidän katseensa on vieras.

Jouluyönä pyhillä paikoilla on äänetöntä, pääsiäisaamuna piihat sysipimeitä. Hautakivet ovat vaipuneet maahan, pyhät puut unohtuneet. Pyhien vuorten ylle on noussut valkoinen kuunsirppi. Tuhat kirkkoa kadonnut kuin tuhatvuotinen uni.

Sata vuotta on vierähtänyt kansanmurhasta. Aika ei ole ollut armollinen uhreille. Turkki on tänään vahva valtio. Armenialaiset ovat heikkoja. Tapahtumien muistaminen on kunnianosoitus. Niistä kirjoittaminen on vastarintaa. Serafim Seppälä on taas kirjoittanut mestariteoksen.

SVANTE LUNGGREN, DOS.

**HAGOP ARSENIAN & ARDA ARSENIAN EKMEKJI
Towards Golgotha.
The Memoirs of Hagop Arsenian, a Genocide Survivor. Translated and Annotated by Arda Arsenian Ekmekji. Second Edition. Beirut: Haigazian University Press 2015. 238 s.**

Hundraårsminnet av det armeniska folk mordet förra året markerades bland annat med att ett stort antal böcker publicerades. Det handlar dels om historiska framställningar av folk mordet, dels om minneslitteratur. Också i Finland, där det armeniska folk mordet inte fått stor uppmärksamhet, utkom förra året en

bok i vardera genren: Munk Serafims bok handlar om folk mordet och den kultur som utplånades i det, medan Fader Grigoris Balakians klassiska beskrivning av sitt eget dramatiska öde under folk mordet utkom i finsk översättning (*Armenialainen Golgota*, Basam books).

Hagop Arsenians minnen från folk mordet utkom i engelsk översättning redan år 2011, men kom ut i en andra upplaga under minnesåret. Liksom så många andra liknande böcker har denna en intressant tillkomsthistoria. Arsenian skrev år 1919 ner sin och sin familjs erfarenheter av deportation och övergrepp under folk mordet. Senare skrev han en andra del om familjens öden fram till år 1940. Allt detta fanns endast i en handskrivna version på armeniska, som dottern Arsiné bevarade. Arsenians sondotter, Arda Arsenian Ekmekji, professor vid Haigazian-universitetet i Beirut, fick reda på existensen av detta manuskript år 1996. Det var svårläst, men Ekmekjis far, som var 84 år, kunde läsa sin fars handstil efter att manuskriptet förstörats. Den engelska översättningen baserar sig på det som han läste in på sex band.

Hagop Arsenian föddes i byn Ovajik nära Izmit, antikens Nicomedia, år 1880. Ovajik låg inte i det historiska Armenien, utan i västra Turkiet, men hade ändå en betydande armenisk befolkning. Arsenian studerade till farmaceut i Konstantinopel, öppnade ett apotek och hann gifta sig och få två barn innan det ödesdigra året 1915.

I juli 1915 deporterades alla armenier från Izmit. Arsenian samlar sin familj bestående av fru, två barn, mor, svärföräldrar samt en svåger och två svågorskor. Under det följande halvåret tvingas gruppen färdas under svåra strapatser och når till slut den syriska öknen. Ibland vandrade de till fots, ofta åkte de tåg. Familjen var välbärgad och kunde ibland åka i första klass, men ofta sammanfösta med andra deporterade i överfulla boskapsvagnar. Åk-

te de tåg fick de själva betala biljetterna: "De transporterade oss till vår grav med våra egna pengar" (s. 59). Mirakulöst nog överlevde alla utom Arsenians mor. Det berodde främst på att familjen hade pengar som kunde användas till att muta turkisk militär och på så sätt få lättnader. Runt omkring sig såg de armenier dö i tusentals. Själv menade Arsenian att familjens överlevnad berodde på "ett lyckokast" (s. 131).

Arsenian lyckades sommaren 1916 ta sig till Jerusalem där han inträdde som apotekare för den turkiska militären. I september kom familjen efter. I världskrigets slutskede blev han krigsfånge hos britterna, men frigavs i början av år 1919. Han verkade som apotekare en kort tid i Betlehem och sedan längre tider i Gaza och i Jerusalem. Hans äldsta son, Noubar, Arda Ekmekjians far, tog över apotekarverksamheten efter Hagop Arsenians död år 1963

– en död försakad av att han föll i trapporna i Heliga Gravens kyrka i Jerusalem.

Arsenians minnen skrevs inte för att publiceras, utan för att hans barn och barnbarn skulle känna till familjens historia. Berättelsen är dock så välskriven och intressant att den definitivt förtjänar en vidare läsekrets. Redaktören har dels gjort kapitelindelningen, dels fyllt på med förklarande fotnotskommentarer vilket gör läsandet lättare. Berättelsen har inte samma kraft som Balakians klassiska skildring (som intressant nog också den har en rubrik som anspelar på Golgata), men är ändå en gripande berättelse om ett folks utplåning och en familjs osannolika överlevnad.

Liksom för de flesta armenier var den kristna tron en självklarhet för Arsenian. Under sin Golgatavandring kommer dock tron på prov. "Också vår välvillige Gud tyck-

tes ha vänt sitt ansikte ifrån oss" (s. 73) suckar han och förklarar att under dessa omständigheter blev alla deporterade skeptiker och icke-troende. Men som Bibelns Jakob kämpade han med Gud, men övergav Honom aldrig. Under resten av sitt liv var han en trogen kyrkomedlem och en klippa i sitt samfund.

Hagop Arsenian personifierade också kristna dygder som förlåtelse och barmhärtighet. Trots allt han gått igenom var han på äldre dagar en optimistisk och humoristisk person med en ljus syn på tillvaron. Att ta del av hans liv är att få en inblick i armeniernas Golgata, men också i den därpå följande uppståndelsen då hundratusentals överlevande byggde upp en ny tillvaro i främmande land, för Arsenians del i Palestina.

SVANTE LUNDGREN, DOC.